

MEGFONTOLÁSOK A POGÁNYSÁGRÓL KATOLIKUS SZEMMEL¹

1. BEVEZETÉS

Aki körüljár a vallások piacán, az lehet az érzése, hogy ez a portéka is olyan sokféle, mint az áru és ki-ki a maga mentalitásának megfelelő terméket választhatja. De olyan érzés is elfoghatja az érdeklődőt, aki a különböző vallások szószólóit hallgatja, hogy az nem más, mint egymásnak ellentmondó, zavaros gondolatok, érzések egyvelege, amire az értelmét kellően használni tudó embernek nincs szüksége. Lehet aztán valaki ellenséges a vallásokkal szemben, vagy, mert úgy érezte, hogy a saját vallási közössége igazságtalanul bánt vele, s bosszúját átviszi magára a vallásra; vagy, mert olyan ideológiák befolyása alatt áll, mely ilyen ellenséges módon programozza hívei tudatát. Végül a vallási jelenséget szemlélő olyan következtetésre is juthat, hogy a vallás egyetemes jelenség az emberiség életében, tehát a sok nemzedék ilyen fontos kérdésben, mint az istenséghez való viszonyunk, nem tévedhet, ezért minden vallásnak van valamilyen igazságmagva, de a szó szoros értelmében csak egy vallás lehet igaz, amint az igazság maga is egy és oszthatatlan, ami legfeljebb ellentétekben mutatkozik meg.²

Természetesen minden vallásban és világnézetben van valami igazság, különben nem lenne követésre érdemes. Minden vallás, vagy világnézet „lát valamit: többet vagy kevesebbet, világosabban vagy homályosabban a metafizikai, esztétikai, logikai

---

1 E tanulmány írója vagy inkább csak kompilátora előrebocsátja, hogy szándékosan használta rendszeresen és hosszan az idézés eszközt, éspedig azért, mert maga sem tudta volna találékosan kifejezni magát, midőn ennek a tárgykörnek a tanulmányozása után annak kifejtésébe és értékelésébe kezdett.

2 „A vallási világnézet igazságának és a vallási erkölcs jóságának kérdésében az igaz vallás problémája és követelménye lép fel: ez pedig, a természetfölötti valóság és rend és érték, valamint az igazság abszolút mivolta folytán, csakis egy lehet: azaz eszmeileg van egy és csakis egy tökéletes, minden vonásában igaz, jó és szép vallás, vallási erkölcs és világnézet, egyáltalán abszolút morál, függetlenül attól, hogy az ember ismeri és elismeri-e.” Vö. Brandenstein, B., *Etika*, Budapest 1938, 42.

és etikai igazságokból, mert különben teljesen értelmetlen és érthetetlen volna”.³ Az egyes világfelfogásokban tehát ott van az emberi eredetű tévedés, vagy a hiányosság lehetősége, ténylegessége.

A kereszténység, legalábbis a katolikus szellem azt állítja, hogy birtokában van ennek az igaz vallásnak, őrzi azt és közvetíti a hiteles Isten-ember kapcsolatot. Ezért mindazok a vallások, ahol nincs teremtő és személyes Isten, azok pogány vallásoknak nevezendők. És ez a pogányság létezhetett a kereszténység előtt, létezhet a kereszténység alatt és után is.

Ebben a tanulmányban megkíséreljük feltérképezni a keresztény világfelfogás fényében a vele össze nem egyeztethető vallási és világnézeti felfogásokat. Fel akarjuk térképezni a ma uralkodó vallás jellemvonásait, rámutatva arra, hogy az új pogányságban nincs új a Nap alatt, csak a mai technikai feltételeket és trükkök százait használja, főleg a tolerancia, a gondolat-, lelkiismereti és vallásszabadság leple alatt. Végül válaszolni kívánunk arra a kérdésre is, hogy vajon örök-e az ellentét pogányság és kereszténység között.

2. AZ EMBERI ÉS VILÁGTÖRTÉNELEM FOLYAMATAI: A TÖRTÉNELMI TRAGIKUM ÉS AZOK ÉRTÉKELÉSE

Amikor az ember megjelent a földön, mint értelmes lény jelent meg, aki ahogy tapasztalta a dolgokat, máris értékelt azokat, illetve összefüggéseket állapított meg dolgok, események között, felismerve erőket, okokat, célokat, törvényeket, alá-, mellérendelődéseket. Ebből alkotta meg a világ fogalmát. A látszattól a valót akarta látni, az időhöz kötött segítségével az örökhöz kívánt eljutni. Önmagára és múltjára eszmélve, szintén kialakított egy képet, s ebből született az én, a lélek fogalma. Végül felvetette azt a kérdést is, hogy honnan van mindez, mire vezethető vissza mindez, s vélhetően ennek alapján alakította ki az istenség, az Isten fogalmát. Már most mindegyik kulcsszó, akár konstitutív, akár csak regulatív elveknek is vesszük őket, tartalmukban az egyes tényleges vallásokban és világnézetekben jelentősen különbözhetnek. Lehet egyik vagy másik, esetleg mindegyik látszat, vagy egyenesen tagadott valóság, azaz semmi. Egy azonban biztos, hogy minden ember kikerülhetetlenül értékeli is a világot, önmagát és kialakítja a saját abszolútumát.⁴ Egyszerűen nem tudunk élni személyesen kialakított világnézet nélkül. Ennek szélsőséges esete, ha valaki tagadja annak létét. Ez az abszolútum nélküli abszolútum világnézete, vallása. A vallásban és a világnézetben

---

3 Vö. Noszlopi, L., *Világnézetek lélektana*, Budapest 1937, 14.

4 Ennek kialakításában segíti, vagy hátráltatja a köztudat.

hit és tudás találkozik. Ezért a világnézet „nem csupán azt nézi, ami van, hanem értékkel is. Nem pusztán leír és megért, hanem felszólít állásfoglalásra és cselekvésre is. ... A világnézet nemcsak az a valami, amit látunk, hanem maga a szem is, ami lát; nem pusztán tudás, hanem meggyőződés is, vagyis állásfoglalás. Nemcsak képet, megismerést ad a világról, hanem a megismerő személynek, a világot szemlélő embernek szeretetét, hitét, bizalmát, illetőleg elutasítását, gyűlöletét, tagadását is tartalmazza”.⁵ A személyes elem tehát szükségképpen része a világnézetnek, vagy jelen esetben szinonimájaként használt vallásnak. Ez a személyes elem „a világnézet ereje és értéke, de gyengesége és veszedelme is lehet. A világnézetet ugyanis az egész ember, a teljes személy alakítja. Nem csupán az igazság akarása, hanem az érdek, a hatalomra és érvényesülésre törekvő akarat is alakítja azt. Az igazság-igény a világnézetben ezért gyakran a legalacsonyabbra száll alá, és a rossz értelemben vett alanyiség állandósul benne”.⁶ Márpedig a világnézet és a vallás igaz voltát épp igazságtartalmának mértéke és teljessége, illetve azok belső harmóniája adja. Ennek eléréséhez helyesnek kell lennie tapasztalatunknak, azok értelmi, érzelmi és akaratni feldolgozásának, vagyis az igaz ismerethez és annak szeretetteljes elfogadásához kell eljutnunk. Ez történhet csak saját értelmi képességeink segítségével, és történhet külső segítséggel (lásd: kinyilatkoztatás). Mivel énünk, a világ és az Isten lényegéről kell ítéletet mondanunk, melyek önmagukban nem képezik érzéki tapasztalásunk tárgyát, nagyon tárgyilagosnak és arányosnak kell lennie az azok lényegi elemeit megállapító absztrakciónak, illetve személyes értékelésnek. Vagyis fokozott a tévedés veszélye. Hol az értelmi vakság, hol az érzelmi elutasítás, hol pedig a vágy hiányossága az oka a valódi ismeretre jutásnak. Ezt a tévedést nem kis mértékben nehezítheti meg a társadalom is. Gondolkodásunkban ez a legnagyobb befolyásoló tényező és erő. Gondolkodásunk határait, irányát döntő módon határozzák meg a társadalmi formák, érdekek és előítéletek, a szenvedélyek és konvenciók, a korszellem, s annak titkos kívánságai, illetve a maradiság, a hiúság, melyek megtartanak a tévedésben, a helytelen döntésben.⁷ Ezt a kérdést tovább cizellálják az emberi gondolkodás egyéb fogyatékoságai, mint például az ostobaság, a butaság és a ravaszság. Így „ostoba az az ember, akinek értelme gyengén fejlett ahhoz, hogy újszerű, meglepő helyzetekben hasznát tudja venni ismeretkörének, noha ez egyébként tág lehet. Buta ellenben az, akinél az értelem gyengén fejlett, hogy olyasmit felfogjon, ami önző egyéni érdekei körén kívül esik, de e körön belül ravasz és élelmes. Korlátolt az, aki csak bizonyos szűk körön belül képes ismereteket szerezni. Értelmes, eszes az, aki önálló gondolkodásra képes és hajlandó, akit a megismerésvágy mozgat, tehát érdeklődésének köre az érdekek körén messze túlterjed, aki helyesen ítél

5 Vö. NOSZLOPI, L., *Világnézetek lélektana*, Budapest 1937, 12.

6 Vö. NOSZLOPI, L., *Világnézetek lélektana*, Budapest 1937, 8.

7 Vö. NOSZLOPI, L., *Világnézetek lélektana*, Budapest 1937, 9.

és következtet, biztosan és gyorsan dönt. Okos végül az, akinél az értelmesség gyakorlati téren is otthonos, nem doktrinär”.⁸

Mi alapján értékeli mármost az ember a tapasztalatait, melynek segítségével világnézetét, vallását megalkotja? Úgy gondoljuk, az alapján, hogy mi módon értelmezi, oldja fel a történelemben tapasztalható tragikumot. Alapvetően logoszt, értelmet, vagy irracionálét lát-e benne, káoszt vagy rendet, csak tényeket vagy eszményeket is megsejt-e általa. Mármost a kérdés az, hogy mely tényezők teszik tragikussá az emberi sorsot. Schütz Antal nyomán hat ilyen tényezőt sorolunk fel:⁹ 1) Az ember harca a természettel, mely küzdelmessé teszi életének fenntartását, éhségekkel, betegségekkel, az emberi kultúra alkotásainak elpusztításával. 2) A háború is ott van az elemi csapások között. Az egyes ember ez ellen is védtelen; bár a háborúk sok hőst teremtek, de még nagyobb lelki eldurvulás, erőszak, gyűlölködés jár a nyomában. 3) A hatalmaskodás, a despoták uralma, nyomában az önkénnyel, kegyetlenséggel, jogtiprással, hódításokkal, rabszolgasággal.¹⁰ Népek, kultúrák tűntek el erőszakos módon az emberiség nagy családjából, ide tartozik a gazdasági liberalizmus, a militarizmus, a pauperizmus és az imperializmus, mert mind a hatalmaskodás szülötte. 4) Az erőszakosság jele a történelemben jelenlevő démoni vonásnak, mely minden ésszerűségeen túlmegegy a kegyetlenkedésben, a bűnözésben. 5) A démoni rokon a fanatizmussal, mely szent célokat tűz zászlajára, de azok megvalósításában a legnagyobb embertelenségre is kész. Így éltek vissza a szabadság, egyenlőség és testvériség, a jog és az igazság, vagy akár a vallás eszményeivel. Az eszme és eszmény immár nem pusztán lelkesítő erő, hanem ürügy a hatalom csapásaihoz. 6) A gonoszság állandó jelenléte a történelemben (*mysterium iniquitatis*). Mindezek a történelmi konstansok sejtetik az emberi sors tragikus jellegét. És mitől oly tragikus az emberi sors? Attól, hogy a történelmi ember az igényeivel olyan adottságok közé van bedobva, melyekkel nincs arányban a tehetsége, sem egyénileg, sem társadalmilag. Elég legyen utalni a természet és ember, szükség és akarat, közösség és egyén, tömeg és egyes ellentétpárjaira. A természettel szemben nagymértékben tehetetlenek vagyunk, s a természet erői pedig vakok az emberi kultúra alkotásaival és igényeivel szemben. Továbbá: senki sem választhatja meg sem születésének helyét, idejét, sem körülményeit, nem tud teljesen ellenállni a korszellemnek, bizonyos társadalmi erő felléptének. Itt van azután az eszmény és a valóság ellentéte: minden nemes eszmény megvalósítása a társadalomban olyan módon nyer megvalósítást, melyet

8 Vö. NOSZLOPI, L., *Világnézetek lélektana*, Budapest 1937, 148.

9 Vö. SCHÜTZ, A., *Isten a történelemben*, Budapest 1934, 62–92.

10 Ma már abban az értelemben nem létezik a rabszolgaság intézménye, mint volt az az ókorban, de a rabszolgatartás új formákban ma is létezik: gazdasági és politikai függések, a nemzeti és állami szuverenitás megszüntetése, bábkormányok létesítésével és fenntartásával.

egyébként maga az eszmény kizárna. Végül itt van az ember örök kielégítetlensége, a végtelen utáni vágya (*tormentum infiniti*), az eszmények vonzása. E kemény tényeket hogyan magyarázza tehát a világnézetet, kikezdhetetlen sziklát kereső és alkotó ember? A kínálkozó magyarázatok lehetnek azok a felfogások, melyek a tragikum kulcsát magában a történelemben keresik és találják meg. Ezek az immanens optimizmus és a transzcendens pesszimizmus. Az optimista felfogás szerint nem olyan sötét a történelem, van benne sok jó is, és érvényesül a történelemben egyfajta igazságszolgáltatás. A másik alapkategóriája az optimizmusnak a haladás, melynek szolgálja a tudomány és a technika. A jövőben mintegy megszűnik majd a tragikum. Ám addig a jelen nemzedékeknek fel kell áldozniuk magukat a jobb jövő reményének oltárán. De nem igazán ad vigaszt a boldogabb jövőért való fáradozás sem, mivel minden embernek ugyanolyan joga van a boldogsághoz. És a tudomány mai állása szerint egyszer megszűnnek az élet feltételei a Földön, tehát temetővel zárul az emberi történelem. A transzcendentális pesszimizmus nem az abszolút jövőbe, hanem az abszolút múltba nyúl, és belehelyezi magába az ősválóságba a meghasonlottságot (élet és halál, állítás és tagadás, érték és rombolás, életöszön és kín), az ellentmondást, a tökéletesedést, a történelmi kibontakozást, a tragikum forrását. Így maga az abszolútum mintegy „beledobja önmagát az idő árájába, és lesz belőle a történelemnek ellentétekben haladó folyamata, hol minden következő fázis voltaképpen az előzőnek tagadása és valamilyen megsemmisítése: a békét elnyeli a háború és a háborút új béke, a szociális rothadást a forradalom és a forradalmat a reakció ... s így legalább elvben önkínja elől a folyton megújuló halálba menekül”.¹¹ Ez a felfogás valamely történelmen túli valóságot jelöl meg a történelmi tragikum okául, ami azonban nem személyes szellem, tehát ez a vonás egyértelműen mutatja, hogy nem egyeztethető össze a kereszténységgel. Ez a felfogás örök börtönbe zárja a kint, a bűnt és a bajt, mivel az abszolútum meghasonlottságára vezeti azt vissza, tehát tőle szabadulni nem lehet, ez pedig fatalisztikus vonás. E felfogás szerint nem marad más az emberi szellemnek, mint a kényszerű elfogadás és térdre ereszkedés.

Ha mármost értékeljük e két felfogást, észre kell vennünk, hogy egyik sem kezeli önértékként a tragikumot, tehát valami más okolja meg azt. Az optimizmus szerint a tragikum a jövőbeli jólétre, a haladás szükségszerűségére utal, míg a pesszimista felfogás magába az abszolútumba horgonyozza le a tragikum okát és célját. Ám az igazi abszolútumnak felette kell állnia a tragikumnak, mivel nem keveredhet benne a tagadás, a halál, a bűn, az ellentét, mivel azokat meg kell előznie az eredeti életnek, igennek, szentségnek, egységnek. Továbbá ennek az abszolútumnak személyesnek is kell lennie, mivel nem állhat „alább, mint a műve, az okban nem lehet kevesebb, mint az

11 Vö. SCHÜTZ, A., *Isten a történelemben*, Budapest 1934, 83–84.

okozatban. Kinek mije nincs, azt nem is adhat. Ha tehát a történelmi tragikum szereplői szükségképpen személyek, sőt ha a történelmi tragikumban a személyesség alapvető szerepet visz, akkor ennek a tragikumnak szerzője sem lehet személytelen. Annál inkább, mert ennek a történelmi tragikumnak minden mozzanata tételezés, ti. egységes célvonatkoztatás, tehát személyes tett. Ember és természet, eszme és valóság, szabadakarat és végzet, egyes és közösség ütközései ellentéteknek, ellenpólusoknak erőrendszerei; tehát nem jöhetnek létre, ha nincs elme, mely az ellenpólusokat is, az ellentétesség vonatkozását is elgondolja, és az ellentétesség feszítőerejét beleviszi ... ez a nagy tragédia nagy szerzőre vall. S az az ember, aki benne van a történelmi tragikum sodrában, mint cselekvő és szenvedő alanya, egyben rajta kívül is áll, mint nézője: szemléli és megítéli. ... Megtehetné-e ezt, ha nem rendelkeznek az ilyen megítélésnek szempontjaival és normáival? Enyészetről, szenvedésről, elnyomásról, bűnről, tragikumról csak ott beszélhetek, ha tudom, hogy van élet, jog, erény, diadal és föloldottság, s hogy ezek az eszmék, elvek és eszmények többet jelentenek, mint az ellenük tusakodó valóság; ... ezek a ki nem kezdhető elvek és eszmények mi mások, mint egy föltétlen, abszolút, személyes szent szellemi Valóságnak: Istennek örök gondolatai és akarásai. ... Így a történelmi tragikum éjszakájából is Isten arca néz reánk. Milyen arc ez? ... a próféták grandiózus, kemény Isten-arca”.¹² Az ember eszméit és eszményeit ebben az Istenben találja meg, és pedig forrásként és elérendő cél gyanánt.

Mármost az én, világ- és istenértelmezés különböző módokon és fejlettségi fokokban mutatkozik meg. Többféle tipológia lehetséges. Az alábbiakban Brandenstein Béla, Schütz Antal és Noszlopi László tipológiáját ismertetjük és értékeljük. Brandenstein figyelmét a tapasztalati világunk mögötti valósággal való viszony köti le, s ebből adódóan alapvetően kétféle ágaznak a világnézetek. A metafizikai világnézet „sajátos módon két külsőleg hasonló, de lényegében jellegzetesen különböző, sőt ellentétes alakban jelentkezik: az egyik a babona és a varázslat, a másik a vallás és az annak megfelelő, de rendesen már beleértett kultusz. ... A babona egy természetfölötti valóságban és világrendben való – többé-kevésbé tudatosított – elvi, azaz világnézeti meggyőződés azzal a hittel vagy tudattal, hogy ezt a világrendet annak megfelelő, de számunkra is hozzáférhető gyakorlati eszközökkel, lényegileg külső, de nem érületi úton-módon befolyásolni, és pedig lehetőleg kényszerítően befolyásolni tudjuk. A babona tehát természetfölötti világnézet, amely az embernek természetfölötti hatalmat törekszik adni és vél adhatni. Ez a hatalom varázshatalom és a belőle folyó gyakorlati tevékenység varázslat, mágia. A babona tehát sohasem csak primitív természettudomány és a mágia sohasem csak primitív természettudományos technika.... A babona világnézetéhez

---

12 Vö. SCHÜTZ, A., *Isten a történelemben*, Budapest 1934, 87–92.

lényegileg hozzátartozik természetfölötti, mágikus erők felvétele. Ezeket az erőket a mágikus világnézet szerint rendesen szellemi lények, lelkek, szellemek, démonok vagy esetleg istenek is hordozzák, bírják sajátul, de hordozhatják állatok, növények vagy élettelen lények, például fémek vagy kövek is”.¹³ Ez a babonás és mágikus felfogás szélső esetben sajátosan önistenítéshez vezethet, diabolikus világnézethez, mely kíméletlenül önző és tudatosan tagadja és ellenséges módon szembekerül az istenséggel: „tagadja az isteni világtól függő és azt részben megvalósító természetet is és a fölé emelkedni iparkodik, tudatosan ellene fordul és cselekszik; az idegen emberi lelket magának alávetni, a társadalmi közösséget kihasználni vagy hódolatra kényszeríteni, a kultúrát az abszolút értékek irányából maga felé kiforgatni akarja. A morális értékek el nem ismerése nála tudatos tagadásuk, hazugság; végtelen gögijében önmagát teszi meg a természetfeletti valóság urának ez a ritka, de nem irreális, szélsőségesen mágikus erkölcsi magatartás. Ezen a fokon már élesen mutatja a vallási erkölcsi magatartástól való lényeges elkülönülését, sőt azzal ellentétes természetét. ... A vallás is egy ... metafizikai valóságban és világtól való elvi, világnézeti meggyőződés és az ennek a valóságnak megfelelő életre, gyakorlatra irányuló törekvés, azaz metafizikai erkölcs: ámde vallási jellegét éppen az a meggyőződés adja meg, hogy ez a metafizikai valóság, legalábbis legmélyebb lényegében, fölöttünk áll, arra mi kényszerítő befolyást nem gyakorolhatunk. Ellenkezőleg: nekünk kell teljesen hozzá igazodnunk és pedig elsősorban hozzá legközelebb álló belső mivoltunkban, és csak másodsorban a belsönket kifejező külső, fizikai viselkedésünkkel, cselekedeteinkkel. Valóban, ha az általánosan elismert vallásos magatartásokat vagy a nagy kultúrvallások legfontosabb tételeit és előírásait nézzük, igazolva látjuk ezt a felfogásunkat. A kereszténység Isten iránti szeretetet és engedelmességet, Krisztus mennél teljesebb lelki követését, a zsidó vallás és az iszlám is Istennek való alávetést és engedelmeskedést kíván és jutalmul az ő világában, a túlvilágban, tehát egy természetfölötti világban való boldog, legmélyebb mivoltunkat beteljesítő részesülést helyezi kilátásba; és még a vallási szempontból a legnegatívabb jellegű vallás, a buddhizmus is az embert lényegében egy természetfölötti, azaz nem közönséges fizikai valóság hivatott tagjának tekinti és ezért kívánja azt, hogy a fizikai valóságon elért felülemelkedéssel – esetleg az attól való elfordulással is – és az örökkévalóság mivolta szerint való lelki igazodással nyerje el igazi célját, a nirvánát, azaz a metafizikai örökkévaló nyugalomba, békébe és egységbe való eljutást. Ezért ellenkező állításokkal szemben leszögezhetjük, hogy a buddhizmus alapjában igenis vallás, sőt azt a megállapítást is tehetjük, hogy nem az Istenben, azaz egy személyes, világfeletti valóságban való hit a vallás legfontosabb kritériuma: lehetséges panteista vagy a szó

---

13 Vö. BRANDENSTEIN, B., *Etika*, Budapest 1938, 30–31.

legszűkebb értelmében ateista vallás és Istent hívó, teista babona. Mert a vallás lényegét nem a metafizikai valóság, a vallási tárgy felfogásának milyensége, hanem először egyáltalán felvétele, másodsor az ember, a vallásos alany hozzá való viszonyának felfogása és a vele szemben való gyakorlati és általános erkölcsi magatartása alkotja”.¹⁴

A fentiekből kiviláglik, hogy a kétféle felfogás szöges ellentétben áll egymással. Babona és vallás között kontradiktórikus az ellentét,¹⁵ míg az egyes vallások között alapvetően nem ellentmondás van, hanem inkább kontrér típusú ellentét.

Lássuk Schütz Antal felosztását, aki az alábbi leírást adja rólunk: „Ez az ember: mulandóság övezi, és állandóságról álmodik; sodorja az idő árja, és közben nyughatatlan tekintete az örökkévalóság kikötőjét keresi; a halál kíséri minden léptét, és halhatatlanság reménye vagy legalább problémája feszíti keblét. Hiába szól hozzá ezer hangon és ezer színben ez a világ, egy más világ honvágyát nem tudja kiölni belőle. ... Ez a kettősség legmélyebb mivoltában jellemzi az embert: A mulandóság fullajtárja, az idő gyermeke, a halál jegyese, e világ extatikusa egyben a mágnesnek biztonságával ama láthatatlan pólus felé igazodik, melynek neve állandóság, időtlenség, halhatatlanság, másvilág. Ez a négy szó nem mindenestül ugyanazt jelenti, de nem is mindenestül mond mást. Végelemzésben egy dolognak négy oldala, egy gyökérnek négy szála. Ha valamennyit összefogom az örökkévalóság nevével, mondhatom azt, hogy ez az ember problémája és egyben konkrét életfeladata: hogyan helyezkedik el tudatvilágunk és életalakításunk ennek a két ellentétes pólusnak, az időnek és az örökkévalóságnak erőterében? Hogyan felel meg az ember a jelenvilág realitásainak és a másvilág követeléseinek? Elméletileg három magatartás lehetséges. Berendezkedhetik az ember úgy, mintha örökkévalóság nem volna; ez a jelenvilágiság. Élhet e világban is úgy, mintha csak a másvilág volna valóság; nevezzük ezt transzcendentalizmusnak. S ha ez a két álláspont egyoldalú, közbül lesz a harmóniára törekvő és ebben az értelemben katolikus álláspont, mely arra törekszik, hogy mindkét pólus érvényesüljön, valóság tartalmának és értékének arányában. Itt persze a hangsúly megosztása megint több változatot teremthet”.¹⁶

Miért változik a hangsúly, akár olyannyira, hogy egyik vagy másik pólus tagadott lesz? A félelem, a küzdelmek előli menekülés, vagy épp felső erőktől való oltalom-keresés, harag, dac, bosszú, korszellem, neveltetés, kedély, életérzés, és még oly sok minden befolyásolja ezt. Az örökkévalósággal kapcsolatban más szempontból ismét három magatartásforma lehetséges: a) a nyitottság: azok, akik őszintén hisznek, illetve keresik az igaz és élő

14 Vö. BRANDENSTEIN, B., *Etika*, Budapest 1938, 35–36.

15 Bár a vallási jelenséget kísérni szokták a babonás felfogás és a varázslás, amelyek azonban annak csökevényeként, torzulataként értékelendők. Vö. KÜHÁR, F., *Egyetemes vallástörténet I. Ősnépek, őstörténelem, kihalt kultúrák*, Budapest 1936, 10.

16 Vö. SCHÜTZ, A., *Az örökkévalóság*, Budapest 1937, 8–9.

Istent; b) a teozófusok és spritiszták magatartása, akik úgy képzelik el a másvilágot, melybe híd vezet és ki-be járhatunk ezen a hídon. Úgy kell értékelnünk e felfogást, mint akik az örökkévalóság árnyékát összetévesztik magával az örökkévalósággal. c) az evilágiság elszánt harcosai, akik vagy ignorálják az örökkévalóságot, vagy tagadják, vagy gyűlölettel fordulnak minden másképp gondolkodó ellen. Mármost mik ennek az evilágiságot valló felfogásnak a következményei? Schütz Antal szerint a nyugati embert eltölti a gyökeres nyughatatlanság és bizonytalanság-érzés, mely „minden szellemi szélbe kapaszkodó idegességben, minden álpróféta után futó kiéhezetségben nyilvánul meg. A mai embernek nincs lelki otthona. Politikai látóhatára kilátás nélküli, gazdasági válsága egyelőre orvosolhatatlan, társadalmi helyzete bizonytalan. ... van azonban egy szellemi öröksége, mely Kelettől mindig megkülönböztette: aktivitása. S ez nem engedi, hogy a mai történelmi válságnak csak passzív szemlélője legyen. De amikor nagy elszántsággal belekap az idő kormánykerekébe, megint csak tapasztalnia kell, hogy kiemelni ezt a világot sarkaiból – ahhoz nem elég az archimédeszi csiga, ahhoz kell egy a jelenvilágiságon kívüli szilárd pont; az idő és változás áramának csak olyan erő tud új irányt adni, mely az örökkévalóságban vetette meg lábát”.¹⁷

További kérdés, hogy az érzékeink által feltáruuló világ mögött milyen a valóság természete, vagyis hogy az érzékeink számára adott világ „nem az első és végső valóság, hanem mögötte vagy fölötte, vagy talán burkoltan benne van egy más világ, mely nem színekben és változatokban tárul elénk, nem érzékeinket szólítja, hanem a lélek szemének nyílik meg”.¹⁸ E ponton az emberi szellem az alábbi álláspontokra helyezkedhet: a világ önmagától van (materializmus) és amit belőle látunk az látszat; amit pedig igazán ismerhetünk, az a szubjektum világa. Itt nincs más szellemi lény, mint az ember. A másik felfogás szerint sem az én, sem a világ igazán meg nem ismerhető – ez az agnoszticizmus álláspontja. Végül van a világot teremtő és fenntartó abszolútum gondolata, mely szerint a végső valóság a világtól különböző, önálló, tökéletes szellemi lény.¹⁹ Ez a felfogás a relativum-abszolútum, vagy teremtő-teremtmény fogalom-párral írja le a teljes valóságot. Itt még tovább bontható a kép, mivel létezik az ún. deista felfogás, mely mintegy tagadja Isten világban való tevékenységét.

Noszlopi László felfogása szerint „a világ létezik és valóság, a metafizika pedig erre a kérdésre akar felelni: mi a lét és mi a valóság? S világ végső mivolta, a lét és

17 Vö. SCHÜTZ, A., *Az örökkévalóság*, Budapest 1937, 23.

18 Vö. SCHÜTZ, A., *Az örökkévalóság*, Budapest 1937, 28.

19 Ebben a felfogásban az Isten a szép, jó és igaz egysége, vagyis a valláserkölcsei eszmény teljes megvalósultsága, vagyis Isten a feltétlenül szent Való, mert szentségről ott beszélhetünk, ahol „a szeretet, irgalom, kegyelet, önzetlenség, igazságosság, bensőség, eszmény-vallás fönntartás nélkül élettartalommá vált; nemcsak, hanem a maga föltétlen értékének megfelelő uralomhoz jutott”. Vö. SCHÜTZ, A., *Az örökkévalóság*, Budapest 1937, 190. Itt az ember Istenben találja meg szellemi éhségének forrását, célját.

valóság lényege az emberi felfogóképesség számára megismerhetetlen, de mégsem teljesen ismeretlen. Lehetséges bizonyos sejtelmekre és analógiákra szert tennünk a világlényeget illetően. ... A megismerhetetlennek ezt a sejtelmét mármost az ember főleg háromféle úton iparkodik megszerezni, megfogni és kifejezni. A vallásokban ez a sejtelem bizonyossággá szilárdul, hitté. A mithoszokban és egyes költői alkotásokban viszont a művészet ábrázoló vagy szimbolizáló kifejezését nyeri. A metafizikai bölcelet végül fogalmi tudás útján próbálja megközelíteni és megragadni a megismerhetetlenről való sejtelmeinket. ... Bölcelet, mithosz és vallás határai gyakran összefolynak a metafizika területén. Alig van bölceleti rendszer, amely el tudná kerülni, hogy valami fogalmi költészet ne legyen benne, de éppígy nincsen vallás bölcelet nélkül, nincs mithosz vallásos hit nélkül, stb”.²⁰

A vallás lényege tehát úgy fogalmazható meg, hogy szellemi lények lévén, az embereknek életfeladatuk megvalósításához kapcsolatba kell kerülniük az ún. abszolút értékekkel, az esztétikai, logikai és etikai értékekkel és azok személyes megtestesítőjével és forrásával, a szent és szeretettel teljes istenséggel. Ez természetesen felveti az ilyen kapcsolat lehetőségességét, az istenség emberrel való kapcsolatba lépése szándékának ismeretét, valamint az embernek, mint szabad lénynek döntését, mely kinyitja vagy bezárja szellemét, szívét egy ilyen kapcsolat előtt. Ez a szeretet vagy a gyűlölet, illetve a közöny útja.

3. A VALLÁS FOGALMA ÁLTALÁBAN

A vallásban a történelmi tragikumra adott válaszok mint végső kérdésekre adott végső válaszok tükröződnek,²¹ benne az ember a maga mindenféle képességével és készségével, így az értelem, az akarat és az érzelem együtt formálja a vallást. Mivel az ember társas lény, ezért vallási felfogásának megfelelő vallási közösséget hoz létre, melyben az istenség iránti tisztelet gyakorlatai a kultuszban öltönek testet. Pontosabban az istenség fölismerése és elismerése adja a lényegét a vallási tudatnak.²² Újabb szempont,

---

20 Vö. NOSZLOPI, L., *Világnézetek lélektana*, Budapest 1937, 215–216.

21 Ha nincsenek végső kérdések és válaszok, nincs egységes cél, ami összefogja az emberi identitást, akkor lemondunk a lét értelmességéről.

22 A vallás tehát tudati kérdés, azaz normatív jellegű. A vallásos tudat egyrészt a lélek belső állapota, másrészt külsőleg is kifejeződik. A vallási tudatban minden tudatfunkció megtalálható. Így a) a képzetek, mint pl. a mítoszok, a hálomások, a látomások, b) az eszmék: istenség, szellem, üdvösség, bűnösség, c) az érzelmi tények: a félelem, a tisztelet, az öröm, a szeretet, d) az érzelmileg színezett állásfoglalások: hit, kétség, remény, odaadás, e) erkölcsi állásfoglalások, értékelések. Ami külső kifejeződést illeti, ez a vallásos magatartásban, a szimbólumokban, a kultikus életben, erkölcsi viselkedésben, stb. mutatkozik meg. Vö. KÜHÁR, F., *Egyetemes vallástörténet I. Ósnepek, őstörténelem, kihalt kultúrák*, Budapest 1936, 8–9.

hogy az embernek igénye és rátermettsége van arra, hogy vallása legyen, melynek „erejében a tapasztalati valóságnak abszolútumban, mint szent alapértékben keresi kiegészítését s benne találja meg a valósításnak is végső szentesítését és erőforrását”.²³ A vallási jelenség tehát nem valami fatálisan téves létértelmezés, pusztá látszat, hanem létünkkel adott dimenzió.

A legtöbb vallásban előfordul politeizmus, legfőbb lény tisztelete, monoteizmus, bizonyos szellemhit, kultusz, vallásos mágia. Ugyancsak megtalálható a vallás és az erkölcs közti szoros kapcsolat. A sokféle vallás különböző típusokba sorolható, ami felveti az igaz vallás kérdését. Így került a probléma-tudatba a pogány és nem pogány vallások megkülönböztetése.²⁴ Ma pogánynak nevezünk azokat a vallásokat, melyek nem tartoznak az etikai monoteizmus fogalma alá. E két vallás közti alapvető különbség abban áll, hogy az etikai monoteizmus személyes és teremtő Istenben hisz, addig a pogány vallások mind panteisták. Ez a vonás azt jelenti, hogy örök és alapvető ellentét van a két vallási felfogás között.²⁵

Isten „a vallásos lélek előtt úgy jelenik meg, mint mérhetetlenül felette álló és ezért végtelenül távoli és távolító s egyben mint legbensőbbben közelálló és vonzó valóság. A mérhetetlenül távoli Isten az értelem előtt úgy jelentkezik, mint fölfoghatatlan és kifürkészhetetlen Való, aki előtt alázatos hittel kell meghódolni; az érzelem előtt mint érinthetetlen szent fölség, mely sújt és büntet, mellyel szemben alázatnak, félelemnek, bánatnak van helye; az akarat előtt mint mindenható, győzhetetlen parancsoló, akinek föltétlen alávetéssel tartozunk. A mondhatatlanul közeli Isten pedig az értelem előtt úgy nyilvánul meg, mint a tiszta fényben ragyogó teljes igazság, mely az elmének páratlan megvilágosodás; a szív előtt mint szeretet, irgalom, igazságosság, mely nyugtat, váltságot és kegyelmet szerez; az akarat előtt mint legfőbb jóság, érték és szentség, amely odaadást, imádást, reményt, szeretetet vált ki”.²⁶

3.1. A vallások eredete és az istenhit forrása

A vallástörténeti kutatások szerint a monoteizmus a vallási jelenség ősi és eredeti formája. Ebből adódóan pszichológiailag „sem vezethető le mágiából, fétisizmusból,

23 Vö. SCHÜTZ, A., *Titkok tudománya. Korszerű hittudományos dolgozatok*, Budapest 1940, 12.

24 Ez a kereszténység számára alapvető teológiai kategória, melyről „mindaddig nem mondhat le a nem-keresztény szóhasználat javára, amíg fenntartja azt az igényét, hogy Jézus Krisztus óta minden ember számára a kereszténység az abszolút vallás (az Egyház történeti és intézményes megjelenésének vonatkozásában is)”. Vö. RAHNER, K. – VORGRIMLER, H., *Teológiai kishoztár*, Budapest 1980, 570.

25 Vö. NOSZLOPI, L., *Világnézetek lélektana*, Budapest 1937, 235–236.

26 Vö. SCHÜTZ, A., *Dogmatika I.*, Budapest 1937, 6.

animizmusból, politeizmusból vagy pantheizmusból”.²⁷ Ha feltesszük, hogy az ember megjelenése azt jelenti, hogy eleve szellemi lény, aki tud értelmesen gondolkodni, tehát logikai-kauzális jellegű aktivitása van. Így a világ tényleges létét az első ember épp tapasztalatára értelmesen reflektálva vezette vissza annak okára, a Személyes Teremtőre.²⁸ A kérdés mármost az, hogy akkor ma miért nem ez a helyzet? Noszlopi László úgy magyarázza, hogy általában az ember képes erre a fenti komoly gondolkodásra, de nem mindenki, s egyrészt keletkezett és keletkezik egy felszínes megfontolás e területen is, melyben a mítoszalkotó fantázia viszi a vezér szerepét, másrészt az etikai természetűnek megismert Teremtő kellemetlen tényező a rosszra hajló emberi természet számára. Ezért alakult ki a vallás több-kevesebb mértékű elfajulása. A vallásnak tehát szellemi eredete van, mely az istenséget, mint ősigazságot, összepséget és ősjóságot tiszteli. A vallás kultúrát alkotó elem, s az igazi kultúra a vallási élet számára sok-sok táplálékul szolgál.

4. A VALLÁS FOGALMA A KERESZTÉNY VILÁGNÉZETBEN

Hogy vallási magatartás jöjjön létre, ahhoz az embernek legalább homályosan, sejtésszerűen meg kell győződnie, hogy van felsőbb, titokzatos, szent hatalom, melytől ő és a világ gyökeresen függ, mely az ő útjait és a világ sorsát tudja befolyásolni és irányítani; nemcsak, hanem tudomásul veszi az ő szolgálatait és szükségleteit, s azok tekintetbevételével intézi az ő sorsát és a világ folyását. Más szóval egy világfölötti hatalom személyessége, a *személyes Isten* a szó alapértelmében vett minden igazi vallásosságának alapföltétele. Ahol a vallási magatartás nem személyes Istenhez igazodik, de megmarad az a sajátossága, hogy tapasztalatontúli, transzcendens valamit ismer el mint létnek, kivált az emberlétnek értelmét, célját és irányítóját, ott *analóg vallásról* beszélhetünk. Ilyen elsősorban a panteisták vallásossága; még lejjebb állnak a vallási

---

27 Vö. NOSZLOPI, L., *Világnézetek lélektana*, Budapest 1937, 265.

28 Az első ember tehát azt ismerte fel, hogy az okozat okot követel. A „cél gondolata felteszi a végcél eszméjét. A mulandóságot az örökkévalóságra, a változást a változatlanra, az esetlegest a szükségképire, a végest a végtelenre, a feltételest a feltétlenre, a korlátozottat a korlátlanra, a részt az egészre, a sokat az egyre, a tökéletlent a tökéletesre vonatkoztatva vagyunk csak képesek felfogni. Nincsen relativum abszolútum nélkül: ez az intellektuális alapbelátás az Isten-eszme eredete, ezen alapulnak az Isten-bizonyítások is. ... A Mindenséggel szemben kérdezhetem: Miért épp ilyen a valóság, és miért nem más? Tudom továbbá, hogy önmagam nem teremtettem, noha szabadsággal rendelkezem. Aki teremtett engem, az közelebb áll hozzám, mint önmagam. Amikor szabad vagyok, egészen önmagam vagyok, akkor sem vagyok tehát egészen önmagam és a magamé. Ez a gondolatmenet aztán vagy dachoz vezet a létezés gyökerével szemben, vagy pedig bizalomhoz és odaadáshoz a Megfoghatatlan iránt. ... Ezért nincsenek teljesen vallástalan emberek. Ha a vallásosságot elnyomjuk, a tévelygés, babona és okkultizmus lép fel pótlék gyanánt. Vö. NOSZLOPI, L., *Világnézetek lélektana*, Budapest 1937, 272–273.

lépcsőn mindazok, kik a világegyetem és az élet törvényszerűségét vagy összefüggését, avagy az emberiség haladását, az államot, nemzetet, fajt tekintik ilyen felső lénynek (*álvallások*); továbbá akik egy kultúrprogramtól vagy kultúrjelenségtől, pl. a gazdasági rend megváltoztatásától (szocialisták), a zsidó kérdés megoldásától, vegetarianizmustól, spiritizmustól stb. várják minden baj orvosságát és benne látják életük célját (*pótvallások*). Megtörténik, hogy a vallási magatartást jellemző bízó önodaadás már csak abban éli ki magát, hogy hadat üzen minden vallásnak (*negatív vallás*, amilyen a bolsevista ateizmus, a beszbozsik)²⁹.

A vallási élet azonban egyéb különböző okok miatt is torzulást szenvedhet, főleg azért, mert a legtöbb emberben nincsenek egyensúlyban a lelki és szellemi alapképességek és hajlamok. Általában a legerősebb hajlam és képesség lesz a vallási élet vezére. Ez vagy elnyomja a többi hajlamot és képességet, vagy inkább összefogja. Ennek megfelelően, ha a vezérképesség és hajlam inkább csak összefogja a többi, akkor a vallási magatartás megőrzi hitelességét, de típusokra bomlik. Akikben tehát „az értelem viszi a vezérszerepet, azok alkalmasak és hajlamosak arra, hogy különös erővel ragadják meg és dolgozzák fel a vallás értelmi elemeit; s lesznek belőlük spekulatív teológusok, vallásbölcselek, és ha bennük a vallásos gondolkodás ereje nagy lendülettel és intuitív érzékkel párosul: látnokok és próféták.³⁰ Az akaratembernek természetesen a vallásosság törvény és erkölcs jellegű mozzanatai felé tájékozódnak; ezekből lesznek a jó lelkipásztorok, vallási nevelők és szervezők, a karitás hőssei; az intenzív akarattal szövetkező lendület és átfogó szeretet adja az apostolt. A szívembereket megfogja a vallás érzelmi világa; igazi otthonuk a liturgia; közülük kerülnek ki a vallási művészek és az olvadó misztikusok. A többi karakterológiai típus természetesen reá tudja nyomni bélyegét a vallási magatartásra. Így a kifelé forduló ember (az extrovertált) a vallásosságában is különösen a szervezés, akció, a vallásilag inspirált kultúrmunka (iskolaügy, politika, társadalmi szervezés) embere lesz; viszont a befelé forduló (introvertált) szívesen vonul a magabamélyedés, vallási önelemzés, csöndes elmélyülés szigetére. Az optimista lelkületű ember fogékonyabb a

29 Vö. SCHÜTZ, A., *Dogmatika I.*, Budapest 1937, 4. Részletesebben elemzi Schütz Antal ezt a tipológiát: Van tehát az igaz vallás, mely a személyes, teremtő és egyedüli Istenben hisz. A többi vallás tárgyilag téves. Ezen belül vannak a hamis istenek (politeizmus). A politeizmus, különösen etikai jellegű formában megőrzi valamelyest az igaz Isten arcának néhány vonását, transzcendenciáját, személyes jellegét pl., bár téves, mégis élő és alakító erejű, tehát a benne őszintén hívó embert felemeli. A másik istenfélék a bálványok, vagyis a pót-istenek (valláspótlékok). Ezek a tapasztalati világnak részben vagy egészében való istenítése, és pedig kétféle módon: az egyik az egyetemes világistenítés, tehát a vallási monizmus, a másik pedig a részleges világistenítés, mely a humanizmust és annak eszméit teszi meg imádás tárgyává. Ide sorolhatók pacifizmus, jóléti társadalom eszméje, antialkoholizmus, tudományos technikai forradalom, haladás. Vö. SCHÜTZ, A., *Titkok tudománya. Korszerű hittudományos dolgozatok*, Budapest 1940, 8–10.

30 Vö. BRANDENSTEIN, B., *Etika*, Budapest 1938, 259.

vallási élet vigasztaló, emelő, tette serkentő mozzanatai iránt; viszont a pesszimista és sűrűvérű a komoly, sőt a komor mozzanatokot ragadja meg, és szigorú aszkézisre világkerülésre hajlandó”.³¹

Ha ellenben a vezérképesség és hajlam elnyomja a többbit, akkor a vallási élet torzulatairól beszélünk, egyénre és közösségre vonatkoztathatóan. Így „az értelmi emberből könnyen lesz valláshamisító vagy egyenest vallástagadó racionalista (vagy agnoszticista); amennyiben megmarad vallásosnak, könnyen dogmatorzító teozófus vagy dogmatagadó és hamisító eretnek válik belőle. Az akaratember abban a veszedelemben forog, hogy vallástagadó eticista lesz, vagy amennyiben megmarad vallásosnak, kesernyész és kegyetlen zelóta vagy reformer lesz belőle. A szívember könnyen álmisztikába vagy hisztériás érzelgősségbe téved. A magába forduló ember a vallásos életében is könnyen külön utakon jár és szekta-alapító lesz, nem egyszer akarata ellenére is; a kifelé forduló könnyen elkülsőségesedik és hovatovább a vallásban csak szervezést, törvényt és jogrendet lát. A pesszimista könnyen válik világtagadó apokaliptikussá vagy kiliasztává; viszont az optimistát a filiszterség és szadduceusság veszedelme kerületes, aki élvezni akarja a világot is és a vallás reményeit is”.³²

Mindezekben a torzulatokban máris ott van a vallás hamis felfogásának lehetősége, illetve az ennek megfelelő hamis vallásgyakorlás. Nagy vonalakban az alábbi téves vallásfelfogásokkal találkozhatunk, akár a múltban vagy a jelenben, illetve a jövőben: gnoszticizmus, eticizmus, a pathizmus és a ritualizmus. Ami a gnosztikusokat illeti, ők „a vallásban Istennek vagy éppen csak titkos dolgoknak valami felsőbb, kiváltságos megismerését látják; így Indiában a vedanta-filozófusok, a keresztény világban a 2. és 3. századi gnosztikusok, napjainkban a teozófusok. Az eticisták a vallás lényegét az erkölcsi előírásokban és gyakorlatokban látják; így Kong-tsze, Buddha, a sztoikusok, Kant, napjainkban is néhány közéleti ember, akik a vallással kapcsolatban mindig csak keresztény erkölcsről beszélnek. A pathisták, akik a vallást kizárólag a szív ügyének tekintik. Szerintük az független attól, milyen gondolataink vannak Istenről, üdvösségről, lélekről stb., hanem jórészt attól is, milyen az erkölcsi magatartásunk. ... a ritualisták, főként a valláshistorikusok a vallás lényegét külső magatartásokban, kivált a vallási közösség által kialakított szertartásban látják”.³³

A keresztény világfelfogás tehát egyrészt szembesíti magát minden más vallással, kimutatva az azzal való összeegyeztethetőségét vagy össze nem egyeztetethetőségét, másrészt a saját felfogását osztók hiteles vagy hiteltelen vallásgyakorlását, vallási felfogását is tévedésmentesen ítéli meg. Ha abban a tudatban van, hogy birtokolja az

---

31 Vö. SCHÜTZ, A., *Dogmatika I.*, Budapest 1937, 6.

32 Vö. SCHÜTZ, A., *Dogmatika I.*, Budapest 1937, 7.

33 Vö. SCHÜTZ, A., *Dogmatika I.*, Budapest 1937, 7.

igaz vallásfelfogást, s e szerint él, akkor nem is tehet másképp, mint mindenütt vagy magára ismer, vagy tőle idegen szellemet érzékel.

5. POGÁNYSÁG A KERESZTÉNYSÉG ELŐTT, ALATT ÉS UTÁN

Mindenek előtt foglalkoznunk kell a mai vallásosság arculatával. Az első, amit megállapíthatunk, az a különböző vallási és vallásinak mondott információk gyors cseréje, vagyis kölcsönhatása. Ennek pedig „első és közvetlen következménye egy nagy endozmózis: a különféle vallások sajátos eszményeinek, erőinek, értékeléseinek kölcsönös beszivárgása és beszüremkedése. És így megindul egy új szinkretizmus,³⁴ hasonlíthatatlanul nagyobb arányú, mint az, amelyben először lehetett történelmi arányokban tanulmányozni a vallási keveredés jelenségeit, értem a hellenizmus vallási folyamatát, melynek utolsó hulláma a kereszténység megjelenése idejében az Imperium életébe belevetette a misztérium-vallásokat”.³⁵ Ez a közeg kedvez a vallási relativizmusnak, ami azt jelenti, hogy minden vallás egyformán jó és hogy ki-ki belátása szerint ahhoz a valláshoz csatlakozik, amelyikhez kedve van. Ezt segíti a vallásszabadsághoz való alapjog hangoztatása, annak köteleesség-dimenziója mellőzésével.

34 A szinkretizmusnak jó leírását adja Zubriczky Aladár: „Szinkretizmus tulajdonképpen két küzdő fél egyesülését jelenti egy harmadikkal szemben. ... Szinkretizmusnak nevezik továbbá tágabb értelemben a különböző bölcséleti rendszereknek módszer és kritika nélkül való keveredését, amelyben az ellentétes elvek egymást át nem hatják és ki nem egyenlítik”. Vö. ZUBRICZKY, A., *Párhuzamok a kereszténység és más vallások között*, Budapest 1910, 72.

35 Vö. SCHÜTZ, A., *Titkok tudománya. Korszerű hittudományos dolgozatok*, Budapest 1940, 29-30. A szinkretizmus, mint a kereszténység összebékítése más vallásokkal, nem új jelenség: „A 13. századot méltán nevezték a keresztény reneszánsz korszakának. Benne játszódtak le ugyanis a klasszikus pogánykor és a kereszténység gondolatvilágának oly összeegyeztetése, amely sem az egyik, sem a másik romlását, hanem mindkettőnek megtermékenyülését és újjászületését vonta maga után. Három ilyen irányú kísérletet ismer a történelem. Az első az újplatonizmusé volt, amely a haldokló pogányságot akarta a keresztény igazságok által föléleszteni. Az alapgondolat hamis volt, mivel a mozgalom a pogány vallás tarthatatlan elemeinek megmentésére irányult. Ezért a végeredmény is csak egy kalandos és önmagában összeomló világnézet lehetett, amelyet még későbbi és egészen a keresztény világnézet szolgálatában álló formájában is az utóbbi elhomályosodásának veszedelmét rejtette magában. A másodikat reneszánsz néven ismeri a történelem s irányzatában és eszközeiben éppoly hibás volt, mint az első. A kereszténység elpogányosítását tűzte ki céljául s ha az ebben rejlő őserő nem állt volna ellen, illetve ha az ilyen háttérbe szorulás egyáltalában összeférne vele, Európa elpogányosodása sokkal nagyobb mérvű lett volna, mint ez a valóságban megtörténhetett. Mindkét irány hibáját a szinkretizmusban kell keresnünk, amely az összeegyeztethetetlen elemek erőszakos egybeforrasztására törekszik. Ezzel szemben a harmadik kísérlet a szintézis útján járt, amennyiben felkutatta mindkét gondolatvilág örök értékeit, megtisztította azokat a kortörténeti vagy az ismeretet egyébként elhomályosító elemektől s egy az egész lehető emberi ismeretet felölelő, ellentmondás nélküli összegzésben állította a szemléltető értelem elé. Ez a 13. század reneszánsza, amely a keresztény tudományosságnak új és azóta el nem hagyott, sőt többé el nem hagyható irányt szabott”. Vö. HORVÁTH, S., *Aquinói Szent Tamás világnézete*, Budapest 1924, 5-6.

Mint már fentebb jeleztük, a pogány vallások elvetik a világmindenségtől különböző teremtőt, következeképp azt a fajta etikai istenszolgálatot, amit a vallásos hit hitelességeként hirdetnek a monoteista vallások. Ennek az elutasításnak sokféle oka lehet, tudatlanság, vagy épp a tudatosság, mely nem akarja fegyelmezni magát, nem akarva beállni a magasabb szellemi értékek szolgálatába.³⁶ Bizonyos értelemben pogány az a mentalitás is, amely csak szóban mond igent az etikai monoteizmusra, de életvitele cáfolja azt (ezek a megkereszteltek, de nem hívők). Ez lenne kispolgári, farizeusi felfogás, melynek sok faja van.³⁷

A pogány vallások panteista alapja sokféle konkrét formát ölthet,³⁸ de megegyeznek abban, hogy a külön egyéniségtől való megszabadulást kísérlik meg. Így „a sztoikus

---

36 A hittel alapvetően nincs problémája a mai embernek sem, mert „a hitben ma sincs hiány, ma is nagyon jól s könnyen tudnak hinni az emberek. A mi dogmatikánk se okozna nekik nehézséget tanai miatt, erre is telne az ő hitükből, ha a pusztá elméletnél maradna. Hanem van annak egy különös bökkenője. A természetfeletti jellege talán, az, hogy ki van nyilatkoztatva s nem az emberi ész találománya? Nem, hanem valami más. ... Abból a katolikus dogmatikából egy erkölcsstan folyik, mely az embertől összes tetteit, de még a legtitkosabb gondolatait is számon kéri s a számadást a tálvilágra téve át, a mennyország mellett pokollal is fenyeget. Azt követeli az embertől: ha így hiszesz, így is kell élned! Nem az az oka tehát a modern ember vonakodásának, hogy nem szeret hinni; hanem oka a katolikus erkölcsstan. ... Aki különben oly könnyen hisz, ráfogja a kereszténység tanaira, hogy nehezen hihető, hogy ők tartják vissza a hittől, holott pedig szívében, azaz az erkölcsében rejlik vonakodásának az igazi oka”. Vö. DUDEK, J., *Dogmatikai olvasmányok*, Budapest 1914, 11.

37 Vö. NOSZLOPI, L., *A meghamisított szellem korszaka*, Budapest 1947, 33-63; 115-138.

38 Ugyanez Molnár Tamás véleménye is: „Különböző változatokban, de tulajdonképpen valamennyi pogány vallás panteista. A világmindenség mindaz, ami van, s mivel tapasztalataink szerint igen kicsiny részei vagyunk ennek a teljességnek, levonjuk a következtetést, hogy rejtett erők játékszerei vagyunk. Potenciális áldozatokká válunk, ha csak meg nem tanuljuk, hogy engeszteljük ki őket, s nyerjük el kegyüket, hogyan manőverezünk, hogy tönkre ne tegyenek bennünket. Harc a fennmaradásért: ilyen az élet a pogány kultusz szerint. A pogány bölcsesség kísérlet az evilági élet megértésére, s az emberi lények megfelelő elhelyezésére az erők rendjében. Nem a kiengesztelés művészetének elsajátítása, hanem olyan lelkiállapot, amely elismeri az emberiség körül és az emberiségben kavargó erők összeütközését, s kidolgozza annak módját, hogyan lehet együtt élni velük. Az eredmény a belső élet nyugalma: a bölcs, aki egyforma távolságot tart a kavargó erőktől, belsőleg semleges s csak az énnel van elfoglalva, mivel a külvilág kezelhetetlen, többnyire ellenséges és alapvetően jelentés nélküli. ... a pogányság feltételezi, hogy a mindenség él. Maga az isteni létező, s ez a világlélek az egyetlen igazi létező – másik nincsen. Elpusztíthatatlan, nem teremtett, nincs kezdete és vége. Ez az isten vagy világlélek a világban és a világ által teljeseedik be; a teremtmény egylényegű a teremtővel. Az új pogányok számára logikus, hogy az emberiséget teszik az immanens létező helyébe, aki minden esetben teremtő és teremtmény egysége. ... az ember így abszolút úr, a történelem és a civilizációk démiurgosza, aki tetszés szerint hozza létre és rendezi át a dolgokat. ... A démiurgosz újrendezi az emberi sorsot, átértékeli az erkölcsi szabályokat, amelyek szerint élünk. Az új pogányság emberfeletti embere már nem elégszik meg a passzív pogány bölcs szerepével, azzal, hogy bölcsen távol tartsa magát a világtól. Sürgető szükségét érzi, hogy átrendezze az ellentéteket, amelyeket a kereszténység fogalmazott meg a bűn és a szent élet, természet és természetfeletti, emberiség és Isten között, s egyetlen új ellentéttel váltás fel ezeket: a nyáj szemben a kivételesen heroikus egyénnel. Ez erkölcsstelen felosztás. ... A régi erkölcsöt eltörlük, s mivel nem valamilyen újjal váltják fel, a démiurgosz tulajdonképpen jön s rosszon túl van”. Vö. MOLNÁR, T., *A pogány kísértés*, Budapest é.n. 155-156. Ennek a felfogásnak beláthatatlan következményei lesznek: a teljes gátlástalanság és anarchia.

szenvédélymentesség, felülemelkedés az élet bajain, közöny, elvonatkozás velük szemben, s buddhisták nirvána-tana a legkifejlettebb formái a pogány vallásos érzületnek, amely a tekintetet az éntől elfordítja, és az embert a természettel egynek érzi. ... Sajátos jelensége a különböző pogány vallásoknak a lélekvándorlás, akár, mint egyes egyiptomi és perzsa tanokban, a halott lelkének egy életben maradt lelkébe való beolvadása formájában, akár a tulajdonképpeni, hindu lélekvándorlás gyanánt.³⁹ ... A szó szűkebb értelmében vett lélekvándorlásnak viszont részben az elmúlásvágy, részben a *fausse reconnaissance*-nak a *déjà vue*-nek élménye a magyarázata. Utóbbi az az érzelem, amely néha teljesen ismeretlen, soha nem látott vagy hallott dolgoknál fog el bennünket, és azt sugalmazza, hogy az először látott táj, tárgy, személy, stb. ismerős, mintha már láttuk volna. ... A keresztény vallás viszont nem az egybeolvadásnak, hanem a szeretetnek *par excellence* vallása. A szeretet is az én odaadása, mintegy feladása, mégis, itt az én megmarad és gazdagodik a másik énnel, amely a szeretetben feltárul számára. A keresztény ember ezért énjére gondot fordít, felelősnek érzi magát lelkéért, és vigyáz, hogy annak kárát ne vallja. A kereszténységben szemléli magát az ember először belülről, biográfiailag, a természettől különválva, beleállítva a történetbe. A keresztény ön-elemzésben ezért a modern lélekismerésnek is termékeny csirái rejtőznek. Egyik főlénye a többi vallással szemben, hogy a legemberismerőbb vallás, ismeri az embernek nagyságát és gyarlóságát. Amin azonban a kereszténység főlénye leginkább nyugszik, az Jézus Krisztus utolérhetetlen személyisége, továbbá az a körülmény, hogy Jézus történeti személyiség, szemben más vallások alapítóival, akiknél még ez utóbbi sem biztos. Sőt, a kereszténységet ... az összes vallások legmagasabbrendűjének, a lehetséges legmagasabbrendű vallásnak tekinthetjük. ... A kereszténység főlényét épp az a körülmény is bizonyítja, hogy más vallásoknak magasztos és becses tanait, tételeit a legalkalmasabban szintén keresztény formában fejezhetjük ki, mindezeket tehát a kereszténység magában foglalja. ... A protestantizmus a vallásosságban a súlyt az egyéni, szubjektív oldalra helyezi, a vallásosság egyéni formája, a katolikum viszont az egyénfelettit is képviseli. Másiknevezeteskülönbségkatolikus és protestáns kereszténység között, hogy amíg a protestantizmus merőben természetes elfogadása és magyarázata a kereszténységnek, addig a katolikum a természetfeletti elemet hangsúlyozza, és abban hisz. Ha továbbá van természetfeletti kegyelem, akkor kell lennie sátáni kísértésnek, ördögi befolyásnak is. A rossz nem csupán örökléses elfajulás, idegbaj, nem is egyedül a szociális helyzet és környezet terméke, a kísértés nem érzéki vágyódás. Viszont a jó sem pusztá egészségügyi tanítás vagy társadalmi célszerűség, amelyet az intellektus helyes

---

39 A „hindu vallásosság ... a lélek halhatatlanságáról eleve meg van győződve, nem erre vonatkozólag vágyik biztosíték után, hanem, ellenkezőleg, azt óhajtja, hogy ne tartson örökké a lélek saját léte, a külön én, hanem egybeolvadhasson az őslétezővel”. Vö. NOSZLOPI, L., *Világnézetek lélektana*, Budapest 1937, 239.

következtetés útján ismer fel. A katolikum szerint az erkölcsi élet mivolta a kegyelem és a sátán harca az emberi akaratért”.⁴⁰

A kereszténység előtti pogány gondolkodó igencsak eltérően gondolkodott a keresztényhez képest az emberi lélekről. Azt a világlélek részének tartotta, vagy valami finom anyagi valóságnak, vagy az isteni szellem olyan részének, mely arra törekszik, hogy visszatérjen eredeti helyére, de ez nem erkölcsi jellegű tisztulással (érdemszerzés) történik, hanem a vándorlás közbeni tisztulással. Ezzel szemben a keresztények abban hisznek, hogy a lélek Isten teremtő beavatkozásának műve, mely szabad, s nem a test börtönében van, hanem a testtel lényegi egységben, azaz nem kell onnan menekülnie. Szabad volta miatt van erkölcsi felelőssége. Ez a felfogás érteti meg a munka érdemszerző voltát, vagyis istenszolgálat jellegét.⁴¹

A kereszténység ugyancsak képtelen átvenni az örök visszatérés elméletét amint a lélevándorlásét, vagy a rossz anyagét. Éspedig azért, mert a keresztény álláspont veleje az, hogy Isten mindenható teremtő a *potentia ordinata* értelmében (nem az *absoluta* szerint), és szeretetből, tehát szabadon teremtette a világot. A pogányok viszont azt gondolták, az istenek természeti erők, akik egymással is küzdenek, s az anyag felett nincs igazi hatalmuk. Hasonló módon a bűnbeesés problémája is szöges ellentétben áll a két felfogásban: a pogányok szerint a bűnbeesés a világ bukása, pusztán azért mert létrejött, s mögötte az istenséget okolja. A keresztény felfogás szerint a bűnbeesés az ember hibája.⁴² Az idő és a történelem felfogásában is hasonló a két felfogás közt a különbség. Ugyancsak jelentős a különbség magában a hit aktusában a két felfogásban. A szó igazi értelmében csak ott születhet hit, remény és szeretet, ahol személyek kommunikálnak egymással. Ezért a hitet „a transzcendens Isten váltja ki, aki megköveteli, hogy népe elfogadja racionálisan bizonyíthatatlan igazságokon alapuló ígéreteit, s ezeknek szentelje életét. A hitet a személyes Isten erősíti meg, aki a belé vetett emberi hitet egzisztenciálisan azzal alapozza meg, hogy eleven bizonyítékát nyújtja az emberek és a világ iránti elkötelezettségének. A görögök nem ilyen Istent ismertek”.⁴³

Ezekkel az eszmékkel találta szemben magát a kereszténység, s mindabban, amiben magára ismert a pogány vallás eszmei magvaiban, azzal megvilágította a saját felfogását, hidat verve önmaga és a más vallások közé. A sikerének titka azonban az ember alapvető egyenlőségéről, testvériségéről és szabadságáról való tana, s ennek társadalmi következményeinek megvalósítása adta, vagyis az etikum, az abszolút értékek szolgálata. Amikor ez az elevenség veszít erejéből, amikor túl sok emberi elem

---

40 Vö. NOSZLOPI, L., *Világnézetek lélektana*, Budapest 1937, 238–241.

41 Vö. MOLNÁR, T., *A pogány kísértés*, Budapest é.n. 60.

42 Vö. MOLNÁR, T., *A pogány kísértés*, Budapest é.n. 62–63.

43 Vö. MOLNÁR, T., *A pogány kísértés*, Budapest é.n. 78.

(egyébként tisztességes) kerül be a keresztény vallási életbe, akkor gyengül a kereszténység vonzása. Egy másik tényező, amivel a világ végéig számolnia kell Krisztus követőinek az, hogy a gonoszság erői nem nyugodnak bele vereségükbe, hiába tudják, hogy a háborút elvesztették. Mivel a kereszténység felfogása szerint Isten szabadon vállalt és értelmes meghajlást vár (a búza és a konkoly hasonlata), a keresztények számára ez az isteni parancs megállj-t jelent a fanatikus és erőszakos térítés számára. Ezért a pogány felfogás és annak kísértése a világ végéig jelen lesz a történelemben.

Kérdés tehát: Mely erők készítették elő a keresztény századok alatt a pogányság újabb hódítását, avagy mik gyengítették meg a keresztény eszmékbe vetett hitet? Erre a kérdésre röviden úgy válaszolhatunk, hogy a humanizmus és előfutárai, Joachim a Fiore (a szentlélek korszaka), Nicolaus Cusanus (a panteizmus előfutára), és Pico della Mirandola (a vallási relativizmus előfutára),⁴⁴ majd a *duplex veritas* elve, mely a hit és az ész harmóniáját széttörte és a kereszténységen belül egy fideista és egy racionalista irány keletkezett.⁴⁵ Majd Macchiavelli kodifikálta a hatalom megszerzésének és megtartásának szabályait, melyben az etika nem kapott helyet. Ezzel az állam elindult a deszakralizáció lejtőjén, mely önmagát és az egyházat is meggyengítette ezzel a mentalitással. Ehhez csatlakozott a negatív teológiába burkolódzó álmisztika, mely szerint Isten egészen más, és nem ismerhető meg számunkra. Ebben az állításban jóllehet nagy igazság van, de vele együtt az is hasonló erővel hangsúlyozandó, hogy Isten megismerhetősége valós számunkra, és hogy az üdvösséghez szükséges és elégséges módon megismertük az egy igaz Istent. Mindezek a folyamatok végül egy kereszténység utáni új pogánysághoz vezettek, s ma ebben a korban élünk.

És ez a mai tehát kereszténység utáni – pogányság –, nem akarja vállalni azt a nagy küzdelmet, ami az erkölcsi állapot létrehozásához és tökéletesítéséhez szükséges,⁴⁶ ezért vagy teljesen elutasítja a vallásos létértelmezést (ateista vallás, vallás nélküli vallás), vagy előszeretettel fordul a humanizmushoz, a szinkretizmushoz, a mágiához, az okkultizmushoz, vagy valamely pogány valláshoz. A kereszténység után az Istenember

44 Vö. MOLNÁR, T., *Keresztény humanizmus*, Budapest 2007, 25–47.

45 Vö. MOLNÁR, T., *A pogány kísértés*, Budapest é.n. 80.

46 A pogány istenek erkölcsstelensége ugyanis lehetővé teszi azt, hogy a pogány ember könnyen megsza-
baduljon at erkölcsi tehertől, ami távlataiban egy értékmentes gondolkodást fog meggyökereztetni. Ennek pedig további következménye az lesz, hogy az emberré válás fő csapásiránya nem az erkölcsi javulás, s a nyomában járó helyes önfegyelem lesz, hanem az értelmi, lélektani és biológiai tulajdonságok fejlesztése, melyet az etikai relativizmus és az erőszakos cselekmények szaporodása kísér. Mert a pogány istenek nem mások Hegel szerint, mint az emberi akarat és vágy felnagyított és elképzelt vetületei. Ez a jón és rosszon túl levés veszélyes állapota, melyet valamely pogány isten szentesít. És ebben áll az új pogányság lényege, mely nem a múlthoz és annak isteneihez akar visszatérni, hanem új valóságfelfogást akar elterjeszteni. Vö. MOLNÁR, T., *A pogány kísértés*, Budapest é.n. 141, 145.

megvetése gyakorlatilag isten és ember, a valódi humánus megvetését hozza maga után. És jön helyette egy torzó, amit emberistennek nevezhetünk.

A kereszténység utáni pogánysággal együtt a okkultizmus is válik, amiről már tudjuk, hogy valláspótlék. Erről a jelenségről csak röviden szólnunk, mivel oly nagy anyag, hogy külön önálló tanulmány tárgyát képezi.⁴⁷ Az okkultizmus lényegét a metafizikai gondolkodással történő összevetésből nyerhetjük legjobban. A megismerhetetlent a titokzatosság köde veszi körül, mégis a két felfogás gyökeresen különbözik egymástól. A „metafizikum a végső, a lényeg, amely egyúttal egyetemes, világot átfogó is, okkult ellenben a titok, mint ilyen, a meglepő, az ijesztően vagy jótékonyan kiszámíthatatlan. Az okkultizmus a természet lényegének a kifürkészhetetlent tartja, a dolgokban a kiszámíthatatlant nézi”.⁴⁸ Az okkultizmussal kapcsolatban feltétlenül meg kell említenünk a démoniség kategóriáját, legalábbis úgy, ahogy azt Goethe fogta föl. E felfogás szerint a démonikus „nem isteni, mert ész nélkül valónak látszik, nem emberi, mert nincsen intellektusa, nem ördögi, mert jótékony, nem angyali, mert néha kárörömet lehet nála észrevenni. Hasonlít a véletlenhez, mert nem következetes, rokon a jövőbe-látással, mert összefüggés van benne. Rendelkezik mindazon elemekkel, amelyek bennünket körülvesznek, kiterjeszti az időt, és összevonja a teret. Csak a lehetetlenben leli kedvét, a lehetőségeket megvetéssel taszítja el magától. ... Goethe nem keresi a démonikusot, de tapasztalja és respektálja. A spiritizmus, teozófia és hasonló irányok ellenben, mint anyagot használják, épülésre és borzongásra, sóvárognak rá és kéjelegnek benne. Ennek a démonikusnak élménye a középpont az okkultizmus minden formájánál, ez az okkultizmus alapja és értelme, lényege”.⁴⁹ Az okkult világgal való ismerkedés démoni tehát, és fő pszichológiai jelensége az öntudathasadás, a személyiség megkettőzése, ami határterülete a betegesnek és a normálisnak. Mivel „az okkultizmus a nem-okkult világ megszokottságában valami nyárspolgárit, filiszterit érez, a természet e nem okkult rendjének, a lét törvényeinek tudatát nappali tudatnak nevezi és nyárspolgárian beszűkült tudatnak tartja, amellyel szemben éjszakai tudatról beszél. Utóbbinak eleme a homály, a titok. A nappali tudatot és ént akarja kiterjeszteni az okkultizmus a határtalanba, akár sötét irányban, az irtózatossá felé, akár pedig átszellemült, megvilágosodott irányban, a magasztos felé”.⁵⁰

A meggyengült és meggyengített kereszténység talaján tenyészik ez a pótvallás, mely

47 Erről bővebben lásd: GOMEZ PÉREZ, R., *Az okkultizmus inváziója*, Budapest-Bécs 1996; NOSZLOPI, L., *A titkos erők és tanítások lélektana*, Budapest 1997; TRIKÁL, J., *Az okkultizmus bölcsészeti szempontból*, Budapest 1931; WOLKENBERG, A., *A teozófia és antropozófia ismertetése és bírálata* (Szent István Könyvek 2), Budapest, 1923; WOLKENBERG, A., *Az okkultizmus és spiritizmus múltja és jelene* (Szent István Könyvek 3–4), Budapest 1923.

48 Vö. NOSZLOPI, L., *Világnézetek lélektana*, Budapest 1937, 276.

49 Vö. NOSZLOPI, L., *Világnézetek lélektana*, Budapest 1937, 277–278.

50 Vö. NOSZLOPI, L., *Világnézetek lélektana*, Budapest 1937, 278.

arra a hitre alapozódik tehát, hogy „a világot az emberen belüli és kívüli erők népesítik be, s ezek az erők vég nélküli kölcsönhatásban érintkeznek egymással. Az okkultisták – sámánok, asztrológusok, jógik, alkimisták, mágusok vagy egyszerű hívek – azok, akik képesek magukba összpontosítani ezeket az erőket, s harmonikus együttműködésre készíteni őket; ezzel megszabadítják az ént az elnyomó állapotoktól, de változásokat idéznek elő az emberen kívüli környezetben is.. Legfőbb céljuk, hogy újraegyesítsék az egyéneket és a bennük lévő szétszórt erőket ... azzal az ősi szférával, amelyben ezek az erők, tehát a lakóhelyükül szolgáló egyének is ismét rálelnek az egységre a teljeséggel. Az egységnek ez a helyreállítása nem szociális alkalmazkodás, hanem gyógyító aktus, a transzcendenciához való visszatérés tér- és időkorlátok nélkül. Az okkultista mint gyógyító közvetít az ezoterikus szféra és a beteg között. A gyógyítás abból áll, hogy kapcsolatot teremt a közösség és a felsőbbrendű erők között; a kapcsolat kifejeződhet elbeszélésekben (mitoszban), közös rítusban vagy pszichofizikai gyógy módban”.⁵¹

Vajon ez a kereszténység végét jelenti-e? Semmiképp sem, tehát nem bizonytalaníthat el minket sem a más vallások térnyerése, sem az üldözések, sem a minket érő hátrányos megkülönböztetések. Krisztust, az Istenembert senki és semmi sem győzheti le.

Az ókorban a pogányok számára a kereszténységnek előbb áldozatos módon be kellett mutatnia azt a személyiséget, amire az embert Krisztus képesíti. Ám sohasem tudta teljesen áthatni sem a lelkeket, sem a társadalmakat, mivel a már említett búza és a konkoly együtt nő az Isten gondviselő rendelkezése értelmében. A krisztusi hitre jutás értelmes és teljes és szabad meghajlás Krisztus előtt, világnézetének átvételével és annak megvalósítása szándékával. Ennek a hitnek gyengülését jelezte a középkorban a humanizmus szinkretista törekvése, s ezt jelzi az új pogányság is. Mármost milyen jelei vannak ez egyedül üdvözítő hit (a szó tárgyi értelmében véve) meggyengülésének?

Ha a keresztény hit meggyengül, ott egyrészt teret kaphat 1) az antiintellektualizmus: az igazság megvetésével, a székepszis mérgével; 2) az ököljog uralomra jutása a valódi jog és erkölcs megvetésével, az akarnokok, az erkölcsi törpék sokasodásával, akik nem jobbak, hanem csak többek akarnak lenni, vagyis mindenáron érvényesülni. Ez nem kedvez az igazi egyéniség, vagyis a jellem kiművelésének; 3) teret kaphat a racionalizmus a gépi, főleg a haditechnikával, a természet kizsákmányolásával, valamint 4) a kollektivizmus, az eltömegesedés, mely új rabszolgaságot termel ki (embertelenné válik a munka is). Ugyancsak veszedelmes következmény 5) a lapos utilitarizmus, mely csak a kellemesre és a hasznosra irányítja az érzéseket, ami ezért előbb-utóbb kiábrándulttá válik. Röviden rabszolgakultúra és rablógazdálkodás uralja ma az ember lakta térségeket.⁵² Ez azt

51 Vö. MOLNÁR, T., *Pogány kísértés*, Budapest n. é. 204.

52 Vö. NOSZLOPI, L., *Világnézetek lélektana*, Budapest 1937, 362-366. Ugyancsak NOSZLOPI, L., *Megmentő és felemelő szeretet (A mai tudomány a szeretetről)*, Budapest 1975, 85-105, 137-154.

jelenti, hogy a gazdasági liberalizmus, a pauperizmus, a nacionalizmus, a militarizmus és az imperializmus válságokkal terhes alternatívája üli diadalát egy időre az emberi történelmen, a kiszolgáltatott tömegeken.

Ez a légkör tápot ad annak, hogy az ál- és hamis vallások hemzsegenek, melyek meghamisítják az eszményt és az erényt. És ez a vonás azt jelzi, hogy „korunknak nincs szelleme”. Szellem helyett inkább szellemek sokaságáról beszélhetnénk, olyanokról, melyek részben áthatják egymást, de részben harcolnak egymás ellen. A modern ember úgy érzi, hogy amíg egy értéknek odaadja, addig száz más értéktől elzárja magát. A modern erkölcsbölcselet értékkonfliktusokról beszél. Ezek az összeütközések az értékek sokasága, pluralitása folytán állnak elő és egyformán erős, de ellentétes igényű értékek összeütközését jelentik. Amikor a korszellem az antinómiák és ambivalenciák között kátyúba kerül. Antinómia annyit jelent, hogy a gondolat mintegy fel van akasztva két ellentét között és ezek egymást kizárni látszanak, pedig mindkettő mellett is, ellenük is egyaránt találunk érveket.⁵³ Ambivalencia meg azt jelenti, hogy az értékelés két ellentétes, de egyformán kívánatos célkitűzés között elhatározásra jutni nem tud. Egyazon tárgyra vagy személyre két ellentétes, egymással összeegyeztethetetlen érzelem irányul, pl. szeretet és gyűlölet. Az emberi élet egyik legnehezebb feladata az ambivalenciák elintézése”.⁵⁴ Mind az egyénre, mind pedig a társadalomra nézve nincs

---

53 Az antinómiák szorításából, vagyis a nihilizmusból különböző választások kínálnak egerutat. Így 1) a megalkuvás az ellentétekkel. Ez a nyárspolgár attitűdje. 2) az egyik oldal kizárólagosítása a másik ignorálása. Ez a fanatikumra, a szélsőségre hajló ember megoldása. 3) Utópiába menekülés. Ezek amolyan ábrándos és irreális elképzelések a jövőbeli tökéletes társadalomról, melyek képzeletben elsimitják az ellentéteket. Ez a zsákutca menekülés a jövőbe, s annak csalóka reményével. 4) Megoldást kínál az ellentétek misztikus egységébe vetett hit, mely az antinómiákkal szemben az Abszolútumhoz folyamodik, mint az ellentétek magasabb egységéhez, ám ennek a felvetésnek sincs igazi kapcsolata a valósággal. 5) A humor, mint az antinómiák ellenszere és a nihilizmusból való kivezetés eszköze. 6) A részvét is legyőzheti a nihilizmust, mely az emberi hitványságról szerzett tapasztalat eredménye. Mivel a szégyentől és az önmagától való undorodástól fuldokló embert, ha beismeri az emberiség hazugságait, az a felismerés vezetheti el a részvéthez, hogy ebben a szégyenben minden ember osztozik. A fenti megoldási kísérletek közül egyik sem igazi megoldás, mivel egyik mögött sincs valódi világnézet, olyan, amely eszményeit alázattal és szeretettel szolgálja. Vö. NOSZLOPI, L., *Világnézetek lélektana*, Budapest 1937, 164–166.

54 Vö. NOSZLOPI, L., *A meghamisított szellem korszaka*, Budapest 1947, 8.

nagyobb veszély, mint az, ha nincs végső cél, mint végső kérdésre adott válasz, mert ekkor nincs semmi és senki, aki egészsé, értelmessé tenné az életet, a történelmet.⁵⁵

Jóllehet az új pogányság megváltást, kibontakozást, jólétet ígér, mégis, ez az új vallás, a tudományos technikai forradalom és a gazdasági globalizáció összefogása paradox módon dekadenciát termelt, melynek jelei: 1) az életenergiák elapadása, 2) egyfajta kulturális bezáródás, 3) a műalkotások töredékessége, sőt, miniatürizálódása, 4) hedonizmus az erkölcsi magatartásban, 5) az egységesítő és egyetlen világszemléleten alapuló nagyszabású tervek hiánya. Ebből adott a reményvesztés, az intézmények széthullása, a stílus és a magatartásformák barbarizálódnak.⁵⁶ A technológiai kultúra tagadja a lélek és a lelki szükségletek létezését, és mechanizmusokkal, cselekvési formulákkal, társadalmilag begyakorolt és a hogyan-ra koncentrááló folyamatokkal helyettesíti őket... Ugyanakkor új humanizmusról beszélnek, melyet „az egész bolygón jelen levő technológia ihlet. S ez igaz is: a technológia az emberre összpontosítja erőit, de kizárólag a belső életétől, spontaneitásától megfosztott emberre, aki ily módon olyanná válik, mint egy telefonközpont, amely üzeneteket fogad és továbbít. ... Úgy tűnik, mintha a technológiai humanizmus felhasználná az embert ahelyett, hogy nemesebbé tenné, és felemelné őt az isteni közelébe. Ennek az ellenkezője igaz: csak egy kis fogaskerék az utópia hatalmas gépezetében. Valóban, a divatos humanista ideológusok aprócska pontnak tekintik a kozmikus futószalagon és annyira lealacsonyítják, hogy végül elveszíti morális tudatát, sőt racionális képességeit. Immanuel Kant megtagadja tőle

55 Horváth Sándor a jellemmel hozza kapcsolatba ennek a végső rendezőnek a létét, illetve nem-létét. Azt állítja, hogy a jellem tulajdonképp „lelkierő, az értelem és akarat energiáinak fényes ragyogása, ezeknek képmási megnyilvánulása a cselekvő személy egész életében. A jellem uralom az emberi képességek fölött, ezeknek mozgató és irányító ereje. Az egész erkölcsi élet épületének is mondhatjuk, amennyiben az erők összességét értjük rajta, de tulajdonképpen csak ennek a pillére, a lelket egy irányba, egy célhoz lekötő szellemi adottság. Ez a jellem legkimagaslóbb sajátága: egyirányú lekötöttség. Minél teljesebb az, annál nagyobb és kiemelkedőbb a jellem. A lekötöttség az erkölcsi téren az értelem és akarat együttműködésének az eredménye. A cél felfogásából és érelyes akarából indul ki és a parancsszóban zárul be. Esetleg hosszú fontolgatás és akarati küszködés előzi meg, de ha létrejön, olyan lelkierőt képvisel, amely az emberi cselekedetek hosszú során kísér bennünket és ezeknek a kivitelét nemcsak elősegíti, hanem mint főmozgató meg is valósítja azokat. Egy ilyen, az egész életre kiterjedő, parancsszónak kell a lélekben állandósulnia, hogy benső életépületének pillére megvalósulhasson. A természet keretében hosszú küzdelem eredménye ez, a természetfölötti életterben pedig készen kapjuk ezt a kegyelem és a szeretet lelkünkbe öntése révén... A jellem ... az erkölcsi erők összessége. Hozzá idomulnak a lélek összes készségei, amelyek a nagy cél szolgálatába állítják azokat, úgyhogy a cselekvő személy igazi, belülről származó önuralommal mozgatja és kormányozza életmegnyilvánulásait, rányomva mindegyikre, már nemcsak az esse sec. rationem, hanem az egyedi elgondolás és célirányosság bélyegét. Minél nagyobb az egyirányú lekötöttség, annál nagyobb a lélek szabadsága és annál könnyebben mozog az erkölcsi életterben. ... Ennek hiánya az erkölcsi bomlás, megoszlás és olyan határozatlanság, amely minden tájékozódást kizárván, legfeljebb csak kapkodásszerű cselekedetek forrása lehet”. Vö. HORVÁTH, S., *A bűnszeny*, in *Theologia* 11 (1944) 210–214.

56 Vö. MOLNÁR, T., *Én Symmachus. Lélek és gép*, Budapest 2000, 104–105, 128.

a noumenon-nal való találkozást; Marx különböző gazdasági erők eredőjévé teszi meg; Teilhard de Chardin megnyugtatja, hogy sorsát az evolúció irányítja. Mindenütt úgy jelenítik meg az embert, mint valamiféle terméket, mint egy vak monaszt, amely épp csak arra képes, hogy elrendezze környezetét, miközben arra vár, hogy a mechanizmus az adott játéktér egy másik mezőjébe sodorja”.⁵⁷ Ez minden eddiginél nagyobb elidegenedés. Mert először elidegenítettett az európai embertől az egyház, majd az Isten, aztán Krisztus, végül a vallás, miközben elvesztette nemzeti identitástudatát is, stb. Az utópiák csalóka reményt adnak. Ma pedig már ott vagyunk, hogy talán végérvényesen elidegenedik önnön lényétől, ember mivoltától, mert „korunk embere nem felebarátainak közösségétől, nem is egy uralkodó ideológiától, ennél radikálisabban, magától az emberi sorstól, a saját gyökereitől idegenedik el, továbbá gyümölcsseitől mindannak, amit az emberi létezés jelent”.⁵⁸

Miért nem tér vissza ma e válságjelek láttán és szenvedtén az ember, az új vallás vezetői, az ezt kiszolgáló hatalmi gépezet? Azért, mert az új pogányság és az okkultizmus, jóllehet látja a társadalom kaotikusságát, de azt gondolja, hogy a keresztény üzenet kiüresedett és eljátszotta történelmi szerepét, tehát végleg a múlté. Másrészt megtagadta az etikai monoteizmus útját, gőgjében istenné akarja tenni az emberiséget, vagyis egy olyan új emberi faj kialakítására törekszik, mely „egyszerre szuperintelligens és újfajta, tudományos vagy mitikus mágiát képes működtetni. Ez az új szupermágia, bár tudományosnak nevezik, ugyanúgy létállapotunk fantasztikus átalakítására törekszik, a teremtett világtól való gnóosztikus elkülönülés szellemében”.⁵⁹ Ám azt elfelejti, hogy ezzel az igaz Istentől zárja el nemcsak magát, de az embereket is. Az okkultizmus könnyen létesíthető bensőséges kapcsolatot ígér az istenséggel, különösebb erkölcsi feltételek nélkül, ezáltal a hamis misztika útjára is téved, ami csábító ajánlat az erkölcsi tökéletesség kimunkálásának fárasztó és fájdalmas útjával szemben.

Ha a 20. századot a farizeizmus állapota jellemezte, akik még hittek halványan az eszményekben, de már nem akarták azokat igazán szolgálni, akkor a 21. század emberét az erkölcsi eszmények hiánya fogja jellemezni, az amorális embertípus sokasodásának szégyenletes diadala ez. Ez az új ember, a démoni ember, aki élvezetet, szabadságot, gazdagságot és hatalmat éhez és élelmének megszerzése során eszközökben nem válogat.

Ezzel áll szemben minden korban és minden nemzedékben a keresztény ember, az igazi új teremtmény.

---

57 Vö. MOLNÁR, T., *Én Symmachus. Lélek és gép*, Budapest 2000, 129–130.

58 Vö. MOLNÁR, T., *Én Symmachus. Lélek és gép*, Budapest 2000, 134.

59 Vö. MOLNÁR, T., *Pogány kísértés*, Budapest n. é., 181.

6. A KERESZTÉNY VÁLASZ

A kereszténység ebben a mostani történelmi periódusban elvesztette társadalmi méretű befolyását, melyért csak részben felel maga, hiszen a földi hatalmasságok is egyre nemtelenebbé váló eszközökkel ezen munkálkodtak. Az elvilágiasodás és aposztázia, mivel a tagadás szelleme vezeti ezeket az eszméket követő embereket, nem remélhetnek tartós sikereket, s a keserű gyümölcsök már mutatkoznak, s a kritikus tömeg hamarosan előáll, újra gondolkodóba ejti és keresővé teszi az embert. Ezért is fontos az ellenszer biztosítása, vagyis az igaz eszmék és eszmények hiteles felmutatása, mely ma is és egészen a világ végéig a belső vallási megújulás, a misszió marad. És ehhez vissza kell térni a Hegyi beszéd egyszerűségéhez. És újra „meg kell szoknunk, hogy az állami támogatás és a külső gyámszerkezetek egész sora, tehát ... iskolák, szervezkedés szabadsága általában áldásos, mindig jogosult keretek; de az evangéliumnak nem alapvető létföltételei. ... Akié a jövő, azé az ifjúság. És a jövő azé, akiben van hit, remény, áldozatkészség. Aki az evangélium és az Isten országa ügyét hordozza lelkében, mely bírja a jelen és a jövőndő ígértét, annak meg kell nyílnia a ... követelés előtt: Bele a teljes katolikumba! Ez jelenti a misszió számára mindenekelőtt azt a szentpáli bízattást: az élet, a halál, a jelenvalók, az eljövendők: minden a tietek. Ti azonban Krisztuséi vagytok, Krisztus pedig az Istené (1Kor 3, 22-23). A katolikumnak világokat átfogó álláspontján nem lesz nehéz az eszmék és vallások mai mérkőzésében méltatni és kellő helyükre tenni azokat a pozitív értékeket, melyeket a megtérítendőknél találunk. ... és nem lesz nehéz a katolikum bőségéből megtalálni minden lélek és minden helyzet számára a megfelelő hangokat, indítékokat, eszményeket. Ez a teljes katolikum beolt az átmeneti sikertelenségekkel és megszorításokkal szemben, a duzzogásnak és visszavonulásnak jónási lelkületével szemben, és nem enged lemondani a katolikum totalizmusáról, ami nem más, mint Isten országába meghívni és beleszervezni minden népet, minden igényt, minden eszményt. ... Ma szükségesebb, mint valaha az a belátás, hogy az evangélium terjesztésében nincsenek panáceaák, kizárólagos módszerek, és hogy itt a célnak és az evangélium abszolút jellegének, az Egyház isteni elemének teljes megőrzése mellett megint a szellemnek olyan mozgékonyására kell eljutni, amire szent Pál után a legnagyobb hithirdetők nem halványuló példát adtak. ... Tehát apostoli, missziós lélek a szó legteljesebb értelmében: erre van ma szükségünk. ... Világos, hogy ehhez nagy apostolok kelleneek”.⁶⁰

60 Vö. SCHÜTZ, A., *Titkok tudománya. Korszerű hittudományos dolgozatok*, Budapest 1940, 89–96.

7. BEFEJEZÉS

A fentiekből megállapíthatjuk, hogy tulajdonképpen egy pogány forradalom kellős közepén vagyunk, melyet a relativizmus diktatúrája, hit és ész irracionális tagadása, az érzelmek, főleg a szexualitás durvuló érzelmének gátlástalanodó kiélése jellemez. Ennek a pogányságnak a fő jellemzői az alábbiak Jeffrey Satinover szerint:⁶¹„1) A pogányság politeista. Mindenkinek megvan a maga istene, és annak mércéi szerint él. 2) Ebből értékpluralizmus következik. Egyetlen isten, s ennél fogva egyetlen érték sem magasabb rendű a másiknál, ezért erőszakkal kell érvényre juttatni. 3) A pogányság által meghatározott társadalmak nem egalitárius tendenciát mutatnak ... Idővel a hatalom akarása válik az egyetlen szabállyá. Az uralkodó határozza meg, hogy mi a helyes. A hatalom határozza meg a törvényt, és annak helyére lép. 4) A pogányság által meghatározott társadalmak panteisták. A természet az istenség része, és ezért isteniként imádják. Nincs valódi megkülönböztetés Teremtő és teremtmény között. Ez oda vezet, hogy az ember nem csak a 'kinti' természetet tiszteli, hanem saját 'belső' természetét is, azaz saját természetes ösztöneit, mint amilyen az éhség, a szexualitás, az agresszió vagy általában az élvezet. Más szóval: az ember önmagát imádjá. 5) Mivel a természetes hajlamokat és ösztönöket spiritualizálják, a pogány 'istentisztelet' természeténél fogva hajlik az erőszakosságra, a hedonizmusra és az orgiára ... Az ösztönök kielégítése által érik el a lehető legnagyobb élvezetet, és ezzel a lehető legmagasabb extázist (drogmámor, templomi prostitúció, az ellenség rituális megölése, öncsonkítás, sőt még gyermekáldozat is). 6) Mindezekből az derül ki, hogy a pogányság valójában nem istentisztelet, hanem bálványkultusz. A pogány érzelmű ember azt teszi meg a jó mércéjéül, amit emberi természetében fellel. Saját emberi természetét teszi istenné, persze hamis istenné. Az ember minden dolog mértéke. A pogány spiritualitással és társadalommal ellentétben a zsidók és a keresztények csak Istent imádják, mégpedig az egyetlen Istent. Egységes és abszolút értékrendszerük van; egalitaristák, mert rangra és címre való tekintet nélkül mindenkit Isten gyermekének tartanak; szerintük az ember test és lélek egysége, aki saját természetes ösztönei, különösen szexualitása megszentelésére hivatott”.

A kereszténység utáni kor társadalma tehát sajátos differenciáltságot mutat, és pedig úgy, hogy a létszámra kevés übermensch, vagyis önistenítő diabólikus démiurgosz rabiga alatt tartják az untermensch szintjére züllesztett és sülyedt bálványimádó tömeget. Íme a megváltatlan ember, az önmegváltást hirdető ember látszólagos diadala és nyomora, azaz tragikuma. És ez az a tragikum, aminek felfedezése, fájdalmas megtapasztalása ismét az egy igaz és valóban üdvözítő Isten utáni hathatós vágyat felébreszti, nyomában valódi megtérésekkel, nagy apostoli lélekkel. Mert jóllehet a kereszténység társadalmi

---

61 Vö. KUBY, G., *A nemek forradalma*, Budapest 2008, 48–49.

súlya és híveinek száma a történelem során oszcillációt mutat, mégis, ez az a vallás amely a legtöbbet kéri, de a legtöbbet is adja az embernek: Valódi méltóságot és személyes, meg nem szűnő szeretet-kapcsolatot az egy, élő, és igaz Istennel.

Ezért a keresztény vallás – épp a szeretet alapján – egyensúlyban tartja az ember összes képességét és hajlamát, és beteljesíti esztétikai, logika és etikai vágyait. Ez a vallás az, mely olyan idealistákat nevel, akik gyakorlatiasak. E vallás képezi ennek a magas erkölcsiségnek alapját, forrását és csúcát. Ma, a tudományos technika korában minden korábbinál erőteljesebben lenne szükség erre a felelős magatartásra. Ám szomorúan és tehetetlenül állunk egy olyan folyamat előtt, mely törölni akarja az emberből az erkölcsi állapotot, mely tagad minden transzcendenst, s ellenében akar mindenáron uralkodni a világon. Ennek a kísérletnek csak bukás és világégés lesz a vége, valamely kataklizma révén; azért, mert „az erkölcsiség sem nélkülözheti a tudatosság és akaratiság bármelyikét is. Az élet, az ösztönök elementáris őseje, ha a szellemnek és akaratnak felelőssége eltűnik belőle, vak és tehetetlen: visszasüllyed előbb egy újpogányságba, majd állatóságba, hogy végül alvilági erők gonosz rombolása, elposványosodás, elszegényedés váljon belőle”.⁶² Ez pedig az egyén és a társadalom öntudathasadásához vezet, amikor nem lesz egységes cél mint életrendező elv, sem a társadalomban, sem az egyén életében. Az egyénben konfliktusban áll szellem és ösztön, igazság és érvényesülés, a társadalomban egymás ellen egyre vadabban és merészebben támadó érdekközösségek ádáz harca válik dominánssá, démonivá. Az új pogányság ezt a meredek lejtőt jelenti. Démoni erők uralják a lelkeket és a társadalom erőit is. Ez egy olyan újabb nagy tragikum, amely rádöbentheti az embert újra, hogy rossz úton jár, s fel kell fedeznie, hogy egységes célt és szellemet kell végre vezérszaggául választania. Ezt az utat mutatja és sikeres megjárásához való természetes és természetfeletti erővel is felruhazza a katolikus egyház azt a zárandokot, aki rálép erre az ösvényre. A krisztusi életeszmény hősies követésének beteljesedése az új ember, a gyakorlatias idealista, aki „eszményi, de elérhető célokért küzd, finom, nemes lélek, de a létküzdelemben is megállja helyét. Ez a típus a szellemi értékek felé fordul, mert bizonyos esztétikai-logikai-etikai egyensúlyt képvisel. Finomság és erő egyesülnek benne. Bensőleg világos és mozgékony, kifelé nyugodt, jóságos, szelíd és szigorú. Sok érzéke van a szép iránt. Tudatos, logikus, de az összefüggéseket ösztönszerűen is megérzi. Mélyen érez és gondolkodik. Ő tud legjobban elmerülni, de cselekedni és nagy teljesítményt felmutatni is. Állhatatos: megkezdett művét nem hagyja abba, csak a halál akadályozhatja meg benne. Lélekjelenlétét igen heves felindulás közepette is megőrzi. Kezdetben megdöbent és zavarba ejt, de később ezt a hatást a vele érintkezőkben mély megilletődés és megváltozás követi. Egyesíti

62 Vö. NOSZLOPI, L., *Jellemlátás és jellemigézés* (Szent István Könyvek 118-119), Budapest 1935, 225.

magában az oroszán vadságát és a bárány szelídségét, a déli és az impulzív embernek szenvedélyességét, tüzet, az északi hűségével. Hősies, önfeláldozó, és még ellenségeit is szereti. Nagy tettek és tanítások által megnyilvánítja lelke szépségét, nyugtalanít, gyönyörrel vegyes fájdalmat kelt az emberek szívében, megigézi és követésre bírja őket. ... Az emberi személyiség e legmagasabb fejlődési fokának eléréséhez tehát az ellentétek bizonyos szintézisére van szükség, ami annyit jelent, hogy valamely pszichológiai típus vonásaihoz egy más típus vonásai járulnak hozzá kiegészítésül, így pl. ... erős emocionalitás az erős önuralomhoz. Ugyanígy egyesíti magában a személyiség legmagasabb fejlettsége a legfőbb életbátorságot, a saját egyéni létezésének igényését és elhatározásainak lehető legnagyobb szabadságát a lehető legeredményesebb alkalmazkodással a környezethez és az egyetemes adottságokhoz. Hasonló ehhez a meghatározottságnak és szabadságnak egysége, az önmeghatározottság, amit Kant nyomán autonómiának neveznek. ... Ő a szintetikus ember, ... az ösztönösségnek és tudatosságának, .. a vitalitásnak és szellemiségnek egysége. Egyesülnek benne ... klasszicizmus és romantika, transzcendentizmus és valóságérzék, idealizmus és realizmus, *vita contemplativa* és *vita activa*. ... a humor tényezői sem hiányoznak belőle”.⁶³

Az idők végezetéig ez az ember, a krisztusi ember a pogányság, a nyárspolgárság, a diabolikus önistenítő ember, és a gonoszság ellenszere. Ez az ember, a krisztusi jellem embere a méltóságába öltözött új és örök ember, s a kereszténység minden korban hozzá vezet el minket. Ezzel, eszméivel, eszményeivel, természetes és kegyelmi eszközeivel. És mert pogányság és kereszténység olyan eszméket és eszményeket hordoznak, melyek egymásnak ellentmondanak, ezért megtestesítők közt, ahogy azt az Üdvözítő is jövendölte, az idők végezetéig folyik a küzdelem a lelkekért.

*Prof. Dr. Kuminetz Géza
tanszékvezető (PPKE HTK), a rektor (KPI)*

---

63 Vö. NOSZLOPI, L., *Világnézetek lélektana*, Budapest 1937, 212–214.